

KULTÚRÁK, IRODALMAK

„MINDENKI KERESI ÖNMAGÁT”

*Szántó T. Gábor íróval, a Szombat című zsidó politikai és kulturális
havilap főszerkesztőjével Badacsony T. Örs beszélget*

– Mit jelent igazából zsidónak lenni, hogyan tudná definiálni?

– Nehezen. Ha bibliai eredetét nézzük, akkor vallása által konszituált nép, amelyhez vallása által bárki csatlakozhatott. A diaszpórában azonban, amikor a száműzetés körülményei között a zsidók szellemivé transzcendáltak a hazát, beszűkültek a zsidósághoz vezető utak. A modernitás számtalan árnyalatot hozott létre a zsidóságon belül, s a zsidó állam létrejötte még inkább színesítette az irányzatokat. Népiek és urbánusok, jobb- és baloldaliak itt is megtalálhatók, ráadásul a vallásos zsidóknak a modern zsidó állam eszméjéhez való viszonya is döntően elutasító volt a vészkorszakig. A vészkorszak, s Izrael létrejötte óta csak egy szűk kisebbség utasítja el, mondván, csak a messiás eljövele lehet ideje az új zsidó államiságnak. A 19–20. századi szekularizáció és asszimiláció, majd a holokauszt kora után sokan elutasítják zsidóságukat, mások mégis zsidónak tartják őket. Mit lehet kezdeni ezzel az élménnyel, hogy mások megkülönböztetik őket önmaguktól, míg ők nem tartják zsidónak magukat, miközben értékrendjük mégis hasonlatossá teszi őket egymáshoz? A vallásos hagyomány szerint zsidó az, akinek az anyja zsidó; a liberalizmus szigorúan öndefiníciós alapra helyezi az identitást; az antiszemiták pedig olykor azt is lezsidózzák, aki csak liberális, noha nem zsidó... Különbőféle nézetrendszerek szerint más-más eredményre jutunk. Számomra a zsidóság vallás és nép egyszerre, egymástól nem szétválaszthatóan. A vészkorszak nyomán meglehetősen érzékenyek a zsidók a megkülönböztetésre, persze a magyarságnak is megvannak a maga traumái.

– Nem ez okozza a dialógus nehézségét?

– Dehogynem. Két, sokat szenvedett közösségről beszélünk, melyek részben egymás részalmazát is képezik, hiszen kultúrájuk által hatottak egymásra, ám amelyek félnek is egymástól. Sérelmeik nem feltétlenül hasonlíthatók, nem is hasonlítandók össze. Minden szenvedés maradandó sebet okoz, s itt két sebzett közösségről van szó. A félmillió veszteséget szenvedett zsidóság diszkriminációt, üldöztetést és döntően közönyt élt át a zsidótörvények és a vészorszak idején a magyarság nagy többsége részéről, de bizonyára sokakban él a kommunista diktatúra kezdeti szakaszának, és az ÁVO-nak az emléke mint a „zsidó bosszú” eszköze, pusztán azért, mert az ÁVO-ban számos zsidó származású személy pozíciót töltött be.

– *Egy része meg nyilas volt.*

– A pártba úgynevezett kisnyilasokat beengedtek a kommunista vezetők, de az ÁVO-ba, tudomásom szerint, nem. Ott vigyáztak, hogy egy szűk „elitesapat” jöjjön létre. A közigazgatásba, a belügybe, az igazságügybe olyanokat kerestek, akik garantáltan nem voltak a Horthy-rendszer hívei, így került sok zsidó fiatal az államvédelembe is. Első ízben fordult elő ekkor, hogy állami állások megnyíltak a zsidó származásúak előtt, ez jelentette sokaknak a hajtóerőt, nem az ideológia vagy a politika, bár nyilvánvalóan voltak olyanok is, akik bosszút akartak állni a nyilasokon. A jellemző azonban az volt, hogy az általános társadalmi mobilizáció közepette a zsidók is utakat kerestek, s olykor tévutakra léptek. Szörnyű szakasza ez is a közép-európai történelemnek, a zsidó tudat számára pedig nehezen megemészthető fejezet. Ugyanakkor abszurdum, hogy bárki mint a „zsidó bosszú” időszakára tekintsen ezekre az esztendőkre, hiszen a zsidóságot (a zsidó polgárságot, a vallásos zsidóságot vagy a cionistákat és a zsidó intézményrendszert) ugyanúgy sújtotta a rendszer, sőt a zsidó származású kommunista vezetők tán még kompenzálták is mivoltukat azzal, hogy lesújtottak e közösségre.

– *Térjünk át a kultúrára. Mi a véleménye az irodalmi szekértáborokról? Én úgy érzem, mindkét oldalon van egyfajta begubózás, amit egy-két őszinte kérdéssel és válasszal meg lehetne szüntetni.*

– Van egyáltalán még két oldal? A népi–urbánus vita felszámolódtól azáltal, hogy döntően megszűnt a háború előtti falusi életforma, mint önálló ideológia forrása. Azáltal, hogy Magyarország átesett a modernizáción, urbanizáción, a népiség tudata – legalábbis az irodalomban – érzésem szerint megszűnni, de szociális tartalmát mindenestre elveszteni látszik. E hagyományvesztés, gyökértelenedés so-

kakban úrt hagy, hasonlóképpen a zsidó asszimilációhoz. A fiatal írókat ma nem az választja el egymástól, hogy ki vidéki vagy városi eredetű, sőt azt sem érzem, hogy ez különböző irányzatokhoz sorolná őket, vagy megjelenne műveikben mint szellemtörténeti háttér, bár az értékzavar s valamiféle hiányérzet tükröződik sokak írásaiban. Nézetkülönbségeik bizonyára vannak, de a fiatal írók között, ahogy én látom, nem divat a közélettel foglalkozni, s alig valaki ír politikai publicisztikát. Nemigen látom az eltérő irodalmi irányzatokat sem.

– *Ha egységesülés van, akkor hogy lehet ma Magyarországon nyolc író-szervezet?*

– A diktatúra idején egy írószövetségünk lehetett csupán, s nem ez a természetes, hanem a sokféle csoportosulás. Az íróknak közösen egyetlen dolguk van – ha van egyáltalán – az állammal, hogy az állam lehetőleg kellőképpen finanszírozza a kultúrát, mert egy kis nyelv kultúrája, amelyet a piac nem tart el, erre – sajnos – rászorul. Bár vannak olyan vélemények – s én ezeket is megértem, noha egy ideális állapotot írnak körül –, hogy az államnak nincs köze a kultúrához, azt magánmecenatúrának kell finanszíroznia. Szerencsésebb országokban ez meg is történik, és nálunk is van bizonyos elmozdulás ebbe az irányba, ösztöndíjak, díjak formájában. Sajnos ahol állami finanszírozás van, ott állami beleszólás is van a kultúrába, a díjak, ösztöndíjak korántsem csupán értékekről szólnak.

– *Sokan úgy érzik, mostanság túlzottan egy oldalra mennek a díjak, vannak túlpreferált szerzők.*

– Bármiféle díjak hol erre, hol arra mennek – kormányfüggően. Tragikomikus. Kis országban, amelyik sajnos nem is túl gazdag, szűkösek a lehetőségek. Mindig mindenki sértett és elégedetlen. Kétségtelen, hogy akadnak kánonteremtő műhelyek, csoportosulások, s aki ezekből kimarad, mert nem tud vagy nem akar igazodni, lojálisnak lenni, az, néha úgy tűnik, nincs is. Ez baj. De hosszútávon a tehetség úgyis áttör, akár a nyelv határain is, és kiküzdi az elismerést. Aztán itthon is felfedezik.

– *És vannak ifjú tehetségek, akik ezért kallódnak el. Nemrégiben a Szabad Német Írószövetség alelnökével volt szerencsém beszélgetni, aki azt mondta, ott két nagy, országos írószövetség van, pedig rájuk nem mondhatjuk azt, hogy diktatórikus alapon szervezték őket. Tagja egyébként valamelyik írószervezetnek?*

– Tagja voltam a Magyar Írószövetségnek a Döbrentei-ügyig, akkor kiléptem, és beléptem a Szépirok Társaságába. Tíz éve tagja vagyok a JAK-nak is.

– *A prózairodalom derékba manapság apolitikusan próbál művészi lenni, míg írásaiban Ön gyakran ábrázolja hősei viszonyát a politikához, a közélethez. Úgy tűnik, az öncélú esztétizálásnál többre tartja az élvezetelenségig menő, aprólékos igazságkeresést. Milyen stílusirányzathoz sorolná magát?*

– Az író általában nem szokott azzal foglalkozni, hogy hová sorolható. Ha definiálnom kellene, korábbi írásaimat a realizmus, az újabbak egy részét a realizmus és a modernizmus határán helyezném el. Szubjektívebb, személyesebb prózát írok manapság, és tíz év szünet után írtam egy kötetnyi verset. Írásaim egy része a gyerekkorra fókuszál, egy gyerek belső monológjára és szemszögére épül az elbeszélés, ezért időnként csapongó, a valóságról fragmentált, zavaros képet alkotó lélekbe pillanthat majd bele az olvasó, s a világ töredezett képe az identitás széttöredezettségére is utal. Elfogadni e töredezettséget azt jelenti, hogy az ember hazatalál önmagához.

– *Kiket tart irodalmi „rokonainak”, ha vannak ilyenek?*

– Ilyen kérdésre válaszolva mindig ingoványos talajra merészkedik az ember, mert azokat tudja felsorolni, akiket nagyra tart. Nádas Péter és Kertész Imre az, akiknek a témája, világa, látásmódja, érzékenysége közel áll hozzám. Kertésznél az elidegenedettség, a személyiség lassú megfosztása önmagától s a vészidőszak élményanyaga fog meg. Nádasnál az érzékiség, illetőleg a kommunista diktatúra ábrázolása, s persze mindkettejüknél az identitáskeresés nagy témája – amit magam a vészidőszak második-harmadik nemzedéke élményein keresztül igyekszem megfogalmazni. A külföldiek közül a nagy amerikai zsidó írókat említeném, elsősorban Singert, Malamudot, Philip Rothot, másrészt nagyon imponál Updike mikrorealizmusa, ahogy elemi részecskéire széttrancsírozva ábrázolja a személyiség – a családban, szülőkkel vagy párkapcsolatban élő és viaskodó ember – önreflexióit. Bartis Attila *A nyugalom* című regényét és Závada Páltól *A fényképész utókorát* éreztem még az utóbbi időben magamhoz közel állónak, a kisebbségi léthelyzetből eredő kívülállás és érzékenység s egyfajta „másodgenerációs” szemléletmód folytán, mely a traumák öröklődésével birkózik.

– *Nádasnál, Updike-nál és Önnél is elég markáns az erotikus vonulat, de az Ön műveiben – szerintem legalábbis – a szexualitás nem felszabadultságot hoz, hanem büntudatot.*

– Civilizációs korlátok között élünk, és ezek a korlátok születésétől fogva béklyózzák az embert. Elkezdődik a neveltetése – ami szük-

ségszerű, hiszen társadalomban élünk –, s ez az egyetlen út ahhoz, hogy felépüljön egy személyiség, ám ez egyben megfosztása önmagától, autonómiájától. A Törvény a zsidó hagyomány önképe szerint felszabadít az ösztönlét kényszerei alól, másrészt a kultúra nehezen enged vissza ösztöneink közelébe. Bármely közösség, s benne az ember szimbólumok által teremti meg önmagát, kulturális, vallási, emberi identitását, ez különböztet meg bennünket az állatoktól. Szereplőimnek talán azért nem felszabadult a szexualitása, sem semmilyen indulatkifejezése, mert nem tudják levetkőzni azokat a civilizációs béklyókat, amelyeket egy szigorú, teljesítménykényszeres, asszimilációs kispolgári nevelés és a saját, megalázott testtől elidegenedett, a testiségről való beszédet sem természetesnek tekintő, posztholokauszti zsidó mentalitás pakol beléjük. De csapataik harcban állnak...

– *Kiket tekint célközönségének?*

– Természetesen minden olvasót annak tekintek, de tudom, hogy az olvasók egyik része érdeklődik, mondjuk, a zsidóság, a vallás iránt, egy másik része inkább az univerzalista témák felé nyitott, a szerelem, a szexualitás, a szabadsághiány általános kérdései iránt. Engem mindez együtt érdekel.

– *Mósszer című kötetét – amely két kisregényből áll – meglehetősen nagy csend fogadta, pedig mindkét témakörrel foglalkozott.*

– E két kisregényt a kiadó egy kötetben kívánta megjelentetni. Úgy érezte, ezzel két közönséget ér el – s ez szerintem tévedés volt. Egyik hatását zavarta a másiké, és viszont. Sajnos a zsidó témát általában nem érzem szervesen integráltnak a magyar irodalmi köztudatba, s ennek a kisméretű lét az oka, amely már a Monarchia idején is csak az asszimiláció útját kínálta kisebbségeinek az irodalmi érvényesülésért cserébe. Az egyik oldalon „nem elég magyar”, a másikon „nem elég univerzális”. A mainstream irodalmi köztudat számára a zsidó identitásdilemma partikuláris dolog, ami nem tartozhat az elitirodalomba. A holokauszti kivétel, de csak mint egzisztencialista élmény, univerzalista perspektívába ágyazva. A *Mósszer* című írásában a politikai elnyomást ábrázolom a besúgó rabbi alakján keresztül, aki öregkorában megpróbál számot vetni a múltjával, mert úgy érzi, közeledik a lelepleződés, valójában azonban saját lelkiismeretével vívódik. E regény helyettes számvetés, mert a társadalom nem kíván szembenézni saját múltjával. Az *Én?* című kisregény pedig a szexualitást nyíltan ábrázoló, meglehetősen szokimondó szerelmi történet, ahol a női főszereplő bosszút akar állni hűtlen partnerén, megadni va-

laki másnak, amit neki nem tudott, s ezáltal elérni a szabadságot. Kapcsolatában sosem volt képes rá, hogy így jusson el önmagáig, illetve a másik emberig, s ezúttal is csak látszólag sikerül, nem tudnak szabadulni egymástól. Korán jelent meg a kötet, a nyilvánosság akkor még tabuként kezelte az ügynökügyet, a szex pedig Kelet-Európában szintén még mindig tabu. Ma is úgy gondolom, az *Én?*-nek meg kellene jelennie egyszer önállóan.

– *Amikor először a kezembe vettem a Lägermikulás című novelláskötetét, kissé idegenkedtem, mert nem értettem, mit tudhat egy 1966-ban született ember a holokausztról, hiszen ez azóta már a harmadik-negyedik generáció.*

– Az *örökség* című esszém a holokauszt második-harmadik generációjának élményeiről szól. A tünetek egy része a kommunista terror áldozatainál is jelentkezik, akár csak tömegszerencsétlenségek túlélőinél vagy szemtanúinál. Szüleink közül sokan metanyelven adták át, játszották el azt, amit ők átéltek, illetve azt, amire fel akartak készíteni, anélkül, hogy beszélni tudtak volna valódi veszteségeikről, például arról, hogy apa nélkül nőttek fel. Nem tudták, milyen az, amikor van, tehát azt sem tudhatták, hogy hiányzik. Ha mégis beszéltek, akkor is hiányoztak szavaik mögül a saját indulataik. Gyerekként élték meg a háborút, s talán ezért sem tudták kifejezni élményeiket, gyászukat, amit megörökölnünk. Olyan traumatikus reflexek épültek a viselkedésükbe, például a bizalmatlanság a külvilággal szemben, ami az utódok életére is árnyékot vetett. A megszülető gyerekekbe sokszor belevetítették saját elvesztett szüleik, rokonaik képét, s miután a gyerekek nem tudtak megfelelni e tudattalan elvárásnak, hogy pótolják az elvesztett rokonokat, egy ponton csalódniuk kellett bennük. Abban az életkorban, amelyben maguk átérték az üldöztetést, sokan megpillantották gyerekeikben egykori önmagukat, és megzavarodott a szülő–gyermek viszony.

– *Mi a megoldás?*

– Nincs megoldás, legfeljebb tudni arról, mit élünk át, s ők mit éltek át.

– *Ez olyan, mintha azt mondaná, a frusztráció genetikusan öröklődik.*

– Ha orvosi hasonlattal élnék, azt mondanám, olyan ez, mint a megtámadott sejt felfokozott immunválasza. Túlélésre próbálták nevelni a gyerekeket, nem életre. Titkok, tabuk, emlékezetvesztés övezi a múltat, az utódok érzik a mély sebeket, és maguk is igyekeznek nem tudomást venni arról, ami nincs, csakhogy egyre jobban hiányzik. Az identitás egésze problematikus, az önállósági törekvéseket, az élet-

örömet, másrészt a zsidóság tudatát sok túlélő családban elhárították. Nem beszéltek róla. A következő nemzedék már nem biztos, hogy tisztában volt zsidóságával, vagy ha igen, semmiféle pozitív tudat nem társult hozzá, csak a hiány élménye. Nincs kultúra, nincs vallás, nincs pozitív identitás, nincs semmi kapaszkodó, amire az ember büszke lehetne, amitől közösségi élménye lenne. Csak a potenciális kiirthatóság, az áldozati tudat, s az antiszemitizmussal szembeni felháborodás vagy félelem. Íróként ez az identitáshiány foglalkoztat, a létre nem jött személyiség, a kallódás, az elfojtott érzések, s a kíséreltek a kitörésre ebből a félholt állapotból.

– *Műveiben többféle megoldási lehetőséget említ, például a Lägermikulás első novellájában, ahol a főhős visszatál zsidósághoz.*

– Nem visszatál, hanem egy véletlen folytán kirobban e félholt állapotból. S mondjuk úgy, túlló a célon.

– *Tehát Ön ezt túlzásnak érzi?*

– Mindenki keresi önmagát. Öntudatára próbál ébredni. Odatartozni egy közösséghez, és önállónak lenni. Minden ember megpróbálja megtalálni a számára optimális létmódot az életben. Hogyan lehet elviselni és minimalizálni a fájdalmakat, és maximalizálni az otthonlétet abban az életidőben, amit az ember itt tölt e földön. Nehéz egyensúlyt találni. Az apa nem talál az említett, *Szétszórás* című történetben egyensúlyt, mereven elutasítja a maga zsidóságát. Nem mondja el a gyerekének, és amikor az Amerikában élő fiú rádöbben, hogy az apja eltitkolta előle zsidóságát – noha a mama nem zsidó –, úgy érzi, be kell pótolnia ezt a mulasztást. Ráadásul tudattalanul bosszút is áll. Az abszolút negációból a kritikátlan azonosulásig jut el, ráadásul szélsőséges vallásos formában: szatmári haszid lesz belőle, aki elidegenedik szüleitől. Meglehet, egyszer folytatnom kellene a történetet, ami jelenlegi formájában itt ér véget.

– *Olvasóként könnyen azonosultam azzal a megoldással, hogy valaki visszatál a gyökereihez, de nehezen értettem, hogy az anyját teljesen el kellett utasítania, mert síksze, azaz nem zsidó.*

– Ezzel nem tud pillanatnyi állapotában mit kezdeni. Apjához írott levelében tisztelettudó viszonyt prognosztizál anyjával, amiben egyfajta távolságtartás van, bár hozzá kell tennem, hogy van egy mélyebb dimenziója is a történetnek. Nemcsak a szülőkkel kapcsolatos, zsidó–nem-zsidó probléma húzódik a fiú elidegenedése mögött, s a válaszuk, illetve amiatti harag, hogy nem világosították fel mivoltáról, hanem a megörökölt árvaság, a szülők gyerekkorának traumája is.

– Ezek szerint újraértelmezte a történetet?

– Talán egy másik dimenziója foglalkoztat. A fiú anyja árva lány. Apja nemigen talál utat kamaszfiához, mert túlélő szülei hűvös nevelése kvázi-árvaságra juttatták, s apaként diszfunkcionálisan működik. Kettejük árvasága, hontalansága folytatódik a fiúban. A férfi és a nő sorsa ebben hasonlít, noha előbbi holokauszt-túlélők gyermeke, utóbbi balesetben veszítette el a szüleit, és Erdélyből települt át. Mindkettejük hátterében egy-egy tragikus veszteségélmény áll, ami a gyerekükhöz való viszonyukban is megnyilvánul, azaz nem tudnak elég jó szülők lenni. És itt visszakapcsolódnék a korábban mondotakhoz, ahhoz, hogy túlélő családok sok esetben távolságtartó hűvösséggel nevelték gyerekeiket. Miközben túlféltették, ajnározták, mégsem engedték érzelmi közelségbe a gyerekeket. Eljátszották életükben a velük történeteket, másrészt kimondatlanul egy újabb üldöztetésre készítették fel őket, amikor nem tudnak támaszai lenni egymásnak.

– A Lágermikulás című elbeszélésében a főhős – egy hétéves, deportált kisfiú – azon gondolkodik, mit követhetett el, amiért büntetést kap. Azután arra gondol, ha ő ártatlan, akkor csak a szülei követhettek el valamit. Úgy gondolja, senki nem felelhet a szülők bűneiért. Ezt most az akkori helyzet dilemmájának tartja, vagy kiterjeszti arra is, hogy – természetesen – a múltat nem elfeledve, de le kellene zárni a holokauszttraumát?

– A kisfiú racionalizálni próbálja a velük történeteket, s persze kudarcot vall. Miért került lágerbe, ugyan mi lehet a bűne? Tudja, hogy nem követett el semmit, ezért kétségbeesetten keresi az okokat, mert az ő fejében az a tétel érvényes: büntetés akkor jár, ha valaki bűnt követ el. Ha ő ártatlan, akkor bizonyára a szülei tehettek valamit, merül fel benne, amiért őket ide küldték, de ezt sem tudja megemésztetni, hiszen apja ügyvéd, a törvények tudója. Ráadásul van egy másik homályos büntudat minden túlélőben, tán még az utódokban is, s ez bizonyára ott rejlik az írás – és más írásaim – mögött is: hogy tudniillik maga az élet a bűn, árulás a meggyilkoltakkal szemben. Ami, tragikus módon, „azonosulás az agresszorral”: a náci nézőpontjával is. Léteznünk: ez maga a bűn.

– Ön szerint a mai szekularizációban van szerepe a holokauszttraumának?

– A szekularizáció már elindult a 19. században, s vele együtt az asszimiláció. Az asszimilációs alku értelmében a vallás és a zsidó népszokások jelentős részének elhagyása volt az ára a befogadásnak.

A zsidóság felszámolódásának folyamatában a holokauszt traumája és utána a kommunista diktatúra, negyven év ateizmusa újabb és újabb drámai csapást jelentettek. Ez több, egymástól eltérő jellegű és horderejű tényező, hiszen az önkéntes beolvadást és a tömeggyilkosságot természetesen nem tekinthetjük egymással ekvivalensnek. Nehéz elképzelni, mi lett volna, ha az előző bekövetkezik, az utóbbi nem. Ez örök rejtély marad.

– Nekem úgy tűnt az írásaiból, mintha a különböző irányzatok közül: ortodoxok, neológok, haszidok – hogy a közismertebbeket említsük –, a neológokat ostromozná leginkább.

– Talán abból eredezteti a nekem tulajdonított álláspontot, hogy a Szétszórás című elbeszélésben a fiú haszid lesz, és kritikus hangú levelet ír asszimiláns apjához.

– De ott van a Keleti pályaudvar, végállomás című regénye is, ahol a neológ hitközség elnöke is csak lerázza a hozzáforduló ortodox asszonyt.

– Azért keletkezhetett ez a benyomás, mert az ortodox zsidóság közegét is ábrázolom. Egy kezemen meg tudom számolni, összesen hány magyar irodalmi műben kapott hangot ez a téma. Az ő nézőpontjukat, és az ő világról alkotott percepciójukat is érzékletesen akartam megjeleníteni, ezért tűnhet úgy, mintha ezzel azonosulnék. Holott arról van szó, hogy egy elveszett világot szerettem volna megmutatni, ezért az együttérzés, másrészt a neológ zsidóság, amely a diktatúra erőszakos egységesítő politikája nyomán kifelé képviselte a zsidó közösséget, nagyobb felületen kellett érintkezzen a hatalommal, s így, értelemszerűen, nagyobb kompromisszumokra is kényszerült, amit szintén ábrázolok.

– Úgy érzem, ahol egy összetartó vallási közösség kialakul, ott könnyebben vérszelnek át akár egy diktatúrát is. Az Ön műveiben a gyökereiket vesztett hősöknél okoz gondot a beilleszkedés.

– A Keleti pályaudvar, végállomásban is szerepel egy neológ rabbi, aki a rabbiképző professzora. Ő valóban példázza a drámát, hogy kulturálisan a zsidóság az anyanyelve, ugyanakkor a hite megingott, értékválságba kerül, morálisan meghasonlik. Az ortodoxok intaktságát és szembenállását ábrázolni a kommunista diktatúrával és az új típusú beolvasztási kísérlettel szemben talán kevésbé komplex karaktereket jelent. Itt persze nem egyszerűen ortodoxokról van szó, hanem cionistákról is, akik nemcsak azért akarnak visszatérni Izrael földjére, mert nemzeti érzéseik vannak, hanem azért, mert az aliját egyfajta eszkatológiai küldetésnek élik meg.

– Ez azért érdekes kérdés, mert a haszidoknál is van bizonyos ellenérzés az erőszakkal megalapított állammal szemben.

– A regényben mindegyik típus szerepel. Az egyik szereplő egy meghasonlott haszid, aki 1944 előtt hevesen tiltakozott a cionizmus ellen, és a megváltás művébe való illegitim beavatkozásnak tekintette. Később azonban nem beszélt ellene, mert úgy érezte, ahol zsidó életek pusztultak tömegével, ott nem válhat cinkossá azáltal, hogy tiltja a menekülés útvonalát és a zsidó állam létrejöttét.

– A Kérem, engedjék előre a holokauszt-túlélőket! című novellájának vannak aktuálpolitikai vonatkozásai is, melyek első olvasatban talán nem is tűnnek annak, de később újsághírekben is olvasható volt, hogy a zsidóság igencsak megosztott.

– Nehéz erről irodalmilag érvényeset megfogalmazni. Alulnézetből, az irónia eszközét segítségül hívva lehet csak megközelíteni a mai – sokszor kisszerű – vitákat, amelyek minden közösségre jellemzőek, akár vallási, akár más alapon szerveződnek. Sokszor a traumatizáltság ábrázolásában is az ellenpontosító irónia segíthet, itt erre tettem kísérletet.

– Ha ez az írás egy jobboldali laphan jelenik meg, akkor botrány lett volna belőle.

– Ez természetesen mindig így van: „Magamat kigúnyolom, ha kell, de hogy más tegye, azt nem tűröm el...” Az irodalom ábrázol, és lehetőséget ad arra, hogy elgondolkodjunk önmagunkról és egymásról. Árnyalt véleményt, kritikát egyébként az én ízlésem szerint mindenki megfogalmazhat mások közösségéről is, de ez csak akkor hiteles, ha a sajátjáról is képes tárgyilagos véleményt megformálni.

– Min dolgozik mostanában?

– Versek, novellák is születnek, és egy regényen is dolgozom. Variációk egy témára, mondjuk úgy: egy én körbejárása, s ily módon egyben megteremtése is.